

A XVIII-DIK ÉVSZÁZ MOLIERE-FORDÍTÁSAI.

A magyar drámairodalom keskeny medrét, melyet kezdetben párbeszédeseen szerkesztett hitvitázó iratok, czélzatos iskolai-dramák és erkölcsös tartalmú comico-tragoediák tápláltak szűkösen, a XVIII-dik évszáz végével, három, ujonnan fakadó forrás kezdte szokatlan bőséggel megtölteni. Az első: távol a hazától fakadt. Bécs magyar testőrei közül Bessenyei György és a tőle buzdulást nyert Zechenter Antal azok, kik elsőkül szerepelnek eredeti és fordított drámáikkal. Nem a közvetlen szükség, hanem a reménybeli, az óhajtott az, ami szárnyakat kölcsönöz lelkesedésöknek: az egyikének Bécsben, a másikének Prágában. Mind a ketten a francziák bámulói, fordítói, átdolgozói, utánzóí, — de nem a legelsőkön kezdve. Ebben a tekintetben jobb példát mutat somkúti magányában, Cornelle Péter Cid-jének első magyar fordítója Teleki Ádám gróf. Az előbbi kettőnél bizonyára nem a könnyen lobbanó lelkesedés kialvása, hanem inkább a várt pártolás hiánya vet, érdemtelenül gyors véget nemes irányú működésüknek. Drámai-irodalmunknak az a forrása hamar kiapad. Az egész dologban csupán az a vigasztaló (legalább rájuk nézve), hogy dráma, színpad nélkül, úgyis életre nem képes alkotása írójának. Amit a közeljövőben valósulni gondoltak, álomképnek bizonyult és színpad hiányában nemcsak követőkre nem találtak, de magok is abba hagyták a hálátlan, czéltalan munkát. De a husz év előtti álomlátás egyszerre valósággá vált, s a magyar drámairodalom hatalmas új forrása, melyet a színészet megalkotása fakaszt a kopár sziklákból, egyszerre betölti a kiszikkadó medret. Míg az első kísérletek, csak a francziák imádása áll az előtérben, most válogatás nélkül mindent szívesen fogadnak írónk, mert hisz gyorsan kell segíteni a napi szükségleten. A Kotzebuek, Schröderek és Sodenek mellett, Lessing, Schiller, Goethe; Destouches és Voltaire után, Racine, Molière, a langymeleg Metastasio után a népiesen erőteljes Goldoni, sőt ködös Albionból sem a »ninorum gentium« istenei kerülnek irodalmunkba, hanem mindjárt kezdetnek a nagyok legnagyobbja, Shakespeare! A magyar színészet teremt meg a magyar drámairodalmat a XVIII-dik évszáz végén. De miként a színészet az iskolák színpadjain gyakorlott erőkkal veszi kezdetét:

azonképen az iskolai dráma is a világi színpad szolgálatába lép, hogy életrevalóságát igazolja. Tanáraik a világi színpadok számára fordítanak és magyarosítanak mint Simai, Dugonics, Verseghy, növendékeik társulatokká szerveződnek, hogy mint ilyenek vállalva szolgálják azt Pozsonyban, Sopronban, Nagy-Enyeden.

Nem célunk e kérdések részleteibe bocsátkozni. Ezuttal csak a Molière cultus nyilvánulásának néhány érdekesebb tényére fogunk kiterjeszkedni. Hol kerestük e cultus indítékait? Az ország legnyugatibb szélétől, Körmöczbányán át egész Nagy-Enyedig, úgyszólván egyidőben, kimutatható közrehatás nélkül indulnak meg az első Molière-fordítások. Hogy mind a három helyütt az iskola a központja e cultusnak, ez nem iskoláink tanulmányi rendszerének az érdeme, mint inkább az azokban működő egyéneké. Része lehet a dologban annak az irodalmi iránynak is, mely Corneille Pétert, Voltairt és Racinet megismertetvén közönségünkkel, oda tereli a figyelmet a legkiválóbb comoedia-íróra is. Hiszen 1790 febr. havában egy kassai levelet közöl a Magyar Kurir, a melyben azt írja a lelkesült levelező: »hogy pedig a Magyar nyelv annál hamarabb folyóbbá légyen, és elterjedjen, a *Comoediákat legjobb nyelvkoristollyáknak állítom*« Eredetieket nehéz hamarjában csinálni. Mi természetesebb, minthogy a legjobb nevű francia comoedia-íróhoz fordulnak s tőle kölcsönzi pl. magyar hátterű comoediája meséjét Simai, Zsugorijában, tőle fordítanak a nagy-enyedi ismeretlen, Kibédy Sámuel, Szomor Máté. A Cidet fordító Teleki intelme jó talajba hullott s úgy látszik követték tanácsát, midőn előszavában azt írta 1773-ban: »Érezzük az Idegen nyelven írott Könyvek' szépségét — — — Tanuljunk és tudjunk más nyelveket.«

Érdekes tünet, hogy a Fösvényt kivéve, Molière-nek inkább bohózatos elemű mint jellem-vígjátékait választják ki. Azt hisszük, ezt nemcsak az írók, de a közönség fogyatékos ízlése is érthetővé teszi. Amazok talán nagyobb gyönyörűséget találnak Tartuffe-ben, a Mizantropban, a Nők iskolájában, de a közönségnek, bizonyára jobban fognak tetszeni az Erőszakos házasság, a Kéntelenségből való orvos, Scapin csalárdságai és ez okból a molièrei magas színvonalú vígjáték helyett az alacsonyabb színvonalú talál fordítókra, mert ezek inkább látszanak a mi akkori közönségünk kezdetleges igényeihez illeni, meg aztán könnyebbek is a kezdő fordítóknak. Ekként hat az írók iránya, a közlekedés magával ragadó ereje, hírlapi buzdítás, napi szükséglet, de meg magának a tárgynak vaskos érdekessége is oda, hogy Molièret fordítsák magyarra, és pedig csak azon darabjait, melyek úgy tárgyi mint formai tekintetben közvetlenebbül hatók azoknál a finomabb szerkezetűeknél, melyek átültetése költői rokon lelket is föltételez, megértése, élvezése pedig, ízlésében megtisztult közönséget.

A »Nagy-Enyeden tanuló ifjak között felállott Magyar Társaság« ismeretlen nevű »egy Tagja« tartható az első magyar

Molière-fordítónak s az »Erőszakos házasság« az első molièrei vígjátékunk, mely nyomtatásban is megjelent.¹ Simai Kristóf Zsugori-ja és Gyapai Márton-ja ugyan szintén 1792-ben jelentek meg (amaz Pesten Trattnernél, emez Budán Landerernél) és a »Hadi és más nevezetes történetek« 1791 májusi száma² azt írja Simairól »Két új Darabok vagynak közelébb nálla készen kézírásban. Az egyyk Gyapai Márton, a másik pedig Zsugori telhetetlen fősvény Ember nevezetű«, de mivel mind a kettő átdolgozása és magyarosítása a L'Avare-nek, illetőleg Sganerelle-nek így fordítás-számba nem vehetők. A nagy-enyedi Ismeretlen nem magyarosít s így őt illeti meg az érdem, hogy Molièret először ültette át a magyar irodalomba.

Ismeretlenünk nem mondja, hogy francia eredetiből fordított, de tekintve azt, hogy germanizmust nem találunk fordításában, sőt magyaros nyelvezete folyékony, jól gördülő, hajlandók vagyunk az ő határozott kijelentése nélkül is azt hinni, hogy a francia eredeti után dolgozott. Ha a kétséget keltő helyek legfontosabbjait idézni akarnám, meg kellene első sorban említenem, hogy az eredetinek 17 jelenete helyett nála csak 10 van, miután a kisebbeket összevonta. Kérdés: merhetett-e ily határozott igazítást tenni a kezdő fordító, ha az eredeti szöveg s nem esetleg annak egyik német fordítása áll előtte? Kétséget támaszt a 4-dik jelenet azon helye is, hol Pankrácz Sganarellától tudni akarja: micsoda nyelven tud beszélni? Az eredeti szöveg első helyre teszi, hogy akar-e vele olaszul beszélni.³ A német fordítók a »németet« teszik első helyre. Hihető-e, hogy ilyen kicsinységért az eredeti szöveg sorrendjéhez tér, elleplezendő, hogy nem eredetiből fordít? Valamivel kényesebb a VI. jelenet vége (a magyarban a 4-dik), mely jelenetekenyen eltér az eredetitől. Az Ismeretlen fordító ugyanis egész dolgozatán át szorososan ragaszkodik a darab szövegéhez, s ahhoz csak itt-ott told, abból csak itt-ott csíp el egy-egy szót; de sehol nem rövidíti meg azt. Itt ellenben teljesen kihagyva találjuk azon részletet, midőn Sganerelle betolja Pankráczinót a házába, rázárja az ajtót, ő ellenben ott is folytatja beszédjét (»au dedans de sa maison«). Miért hagyta ki ezt a fölöttébb mulatságos részletet, nem sejtjük! Tán a fordítás nehézségeitől riadt vissza? Vagy az a szöveg, melyet fordítása alapjául vett, nem közölte szintén e részletet? Vagy túlzást látott abban, hogy az az ember, a kire ép most zárták rá a háza ajtaját, újból visszatérjen a színre, s ekként javítva Molièren, megfosztotta annak vígjátékát a ma is

¹ Próba, melyet tett . . . a Nagy-Enyeden tanuló ifjak között felállott Magyar Társaság. Kolozsvárott 1792. 8. r. 300 l. Az erőszakos házasság. Vígjáték. János Baptista Molière által. Fordította a társaságnak egy Tagja 1791-ben. (U. o. 165—216. lapon.)

² I. h. IV. 661—663. lap.

³ A Kisfaludy-társaság kiadásában első helyen »németül« áll. V. k. 3. füzet 17. lap.

ellenállhatatlanul ható s bizonyára legsikerültebb jelenetei egyikétől? Bárhogy álljon is a dolog, a fordítás kérdését (eredeti vagy német átdolgozás után készült-e?) végleg eldöntöttnek nem tekintetjük, a nélkül, hogy dicséret dolgában csak odáig menjünk, a meddig első ismertetője ment.¹ Jól sikerültnek mondja a fordítást, de csak »a mennyire a múlt század nyelvén s egy tanuló ifjútól sikerülhetett.« Mi többet merünk róla mondani, s egy rangsorba helyezük a múlt évszáz végi legjobb drámafordításokkal. Szász Károly is elismeri »zamatos magyar nyelvét és ügyes szófordulatait«, de ha ezt elismerjük, lehetetlen az akkori magyartalan fordítások nagy tömegében, csak mint olyanról beszélni, mely csak egy »tanuló-ifjúnak« válhatik becsületére. Mi érdemesnek tartanók újból való kiadását is, mihelyt kétségtelenné válnék, hogy francia eredetiből fordított, Pontos összehasonlítás után mi csak francia helyet találunk, melyek azt látszanak bizonyítani, hogy a fordító nem értette meg az eredetinek finomságait teljesen. A 177. lapon ez áll: »és én megneveltetek mindent, a ki erről beszél« (»et je fais rire tous ceux à qui j'en parle« III. jel. helyesebbek: megneveltetek mindenkit, a kinek csak erről beszélek, t. i. Sganareile a saját házassági szándékával). Nem értette meg ezt a helyet sem (205. l.) »és akármit nyerek ebben, igyekeznem kell, hogy el-nyerhessem« (»et qu'a quelque prix que se soit il faut tâcher d'en avoir« XII. jel., e helyett minden áron arra kell törekednünk, hogy földi javakhoz jussunk). Teljesen ellenkező értelmű ez a hely »és egy járást meg is cselekszem, a mit talám idő múlva meg fogok bánni« (211. lap) (»et j'allais faire un pas dont je me serais peut-être longtemps repentir« XV. jel. az az: »oly lépés előtt állottam, melyet utóbb hihetőleg megbántam volna). Homályos hely ez is: illetlen dolog effélet beszélni«, e. h. átkozottul udvarias dolog a hogyan Alcidas a párbajt ajánlatba hozza.

De ezzel az egypár gyöngé helylyel szemben áll a fordítás nagyobb része, oly színvonalán az irodalmi nyelvnek, mely határozottan magasb mint a mennyit csak egy tanulónak róhatnánk föl érdemül a múlt évszáz végéről.

Becsés adalék még e fordítás a múlt évszázadbeli Magyar Társaságok történetéhez is. Ezek az egyesületek Soprontól, Pozsonytól Nagy-Enyedig olyan fiók tudós társaságok akartak lenni, melyek magok közé mint pl. a soproni, nevezetes írókat választották levelező tagokul. Ha később nem játszottak oly nagy szerepet, mint kezdetben, ez csak annyit bizonyít, hogy kezdetben kiváló írók és tanárok tanácsadásai nyomán indulva ott voltak az irodalmi élet sodrában és együtt dolgoztak az irodalomnak tanáraikkal. Ennek a közrehatásnak gyümölcse az előttünk lévő gyűjtemény is, a melynek nyomán a nagy-enyedi Magyar Társaságot ha egyéb nem is, de az az érdem mindenesetre megilleti, hogy

¹ Szász K. Molière-fordításainkról. Kisf.-társ. Évlapok. Új folyam VI. kötet,

az ő kebeléből indultak ki az első Molière-fordítások: hasznára válva az irodalomnak és a magyar színpadnak egyaránt.

Az Erőszakos házassággal egy időben, egy helyen jelent meg a »*Medicin malgré lui*« első magyar fordítása ezen a címen: *A kéntelenségből való orvos*.¹ Valószínűleg mind a két fordítás egy kéz munkája, mit a nyelvezet egyformán jó magyarossága s a fordítás nagyobb hűsége is bizonyít, a mit viszont az első fordítás alkalmával szerzett gyakorlottság következményének merhetünk mondani. E fordítások főntebb idézett első főlemlítője csupán az Erőszakos házasságról jegyzi meg, hogy az jól sikerült, alattomban azt akarván ezzel értetni, hogy emezt még annyira sem tartja sikerültnek, a mennyire az »a múlt század nyelvén s egy tanuló ifjútól sikerülhetett.« Pedig tényleg e két fordítás egy fokon áll s a mi a hűséget illeti, emez utóbbi határozottan az első fölé helyezhető. Mi legalább egyetlen oly helyet sem találtunk benne, mely azt sejtetné, hogy a francia szöveg értelmét ne fogta volna föl helyesen. Az első inkább a kísérlet hatását tette reánk, az utóbbiban ellenben, biztosabban dolgozó kéz munkájára ismertünk. Van egy pár ok, a mely miatt azt is hihetjük, hogy két különböző, de egyformán jó magyarsággal rendelkező fiatal tanuló munkája e két fordítás: 1. az elsőnél nincs határozottan említve, hogy francziából fordítottat, mint az utóbbinál, már pedig egy és ugyanazon író hihetőleg egyformán jelezne a forrást; 2. Molière nevét kétféleképen írják; 3. a helyesírás a nevek körül eltér s az utóbbi pl. Jaquelint Sakelinnek írja. Fölösleges volna ma már e nehezen eldönthető és nem is fontos dologról vitatkozni, mert csak az kétségtelen, hogy magyarság, míveltség dolgában (ha ketten fordították) egy színvonalon állhattak mind a ketten és hogy az utóbbi hűbb az első fordításnál. Ez utóbbi a gyakorlat következményének mondhatjuk, a nélkül, hogy lehetetlennek tartanók, hogy egy és ugyanazon fordító nem készíthette volna az első hűbben ha a másikban alig követ el értelem elleni vétséget.

A Kéntelenségből való orvos fordítója szigorúan ragaszkodott az eredetinek szerkezetéhez s pl. a III. felvonásban a jelenetek száma egyformán 11 mind a kettőben; az I. felv.-ban csupán a 2—3. jeleneteket olvasztotta egybe; nagyobb eltérés csupán a II-dik felv.-ban fordul elő, hol a jelenetek száma 4-el kevesebb, mint az eredetiben (1—2. jel. = 1. jel.; 3—4. jel. = 2. jel.; 5. jel. = 3. jel.; 6—7—8. jel. = 4. jel. és 9. jel. = 5. jel.), mind e mellett sehol sem kurtítja meg a szöveget pedig a frivolabb helyeknél, mint a dajka emlőinek vizsgálásánál s egypár pikáns megjegyzésnél bátran megtehetné, a mint megtette pl. Almási Tihamér. Ez a ragaszkodó pontosság csak emeli becsét, mert kétségtelenné teszi, hogy az

¹ Próba . . . stb. Kolozsvár, 1792. 216—300. lap. Vig-Játék III Felvonásokban. Szeretett János Baptista Pokelin Molier által. Fordítottat Francziából A Társaságnak égy tagja által. 1791-ben.

eredeti szövegét fordítja s nem pl. a német átdolgozókéit, kik rendszeren túlzó szemérmességéből megfosztják a molièrei darabokat eredeti zamatjoktól. Mulatságos, hogy a papagájt következetesen publikány-madárnak fordítja.

Ezek az első Molière-fordítások mutatják, mivé fejlődhetek volna kellő gondozás mellett ezek a Magyar Társaságok. Erdély ifjúsága a legjobb mintákon kezdte erejét próbálgatni. Sőt első kezdetnek többet mert mint az anyaország, hol tanárok és hivatasos írók mernek csak Molière lefordításához fogni, mint Simai, Kazinczy Ferencz. Sajnos, hogy ez a buzgalom csupán egy évig tart még és azzai véget ér az erdélyiek szerepe a Molière-kultusz körül.

Az Erdélyben 1793-ban megjelent harmadik Molière-fordítást: *Scapin csalárdságait*¹ a legkevésbé sikerültnek mondhatjuk az addig megjelentek közül, ha mindjárt nem is azon okoknál fogva, mint e fordítások első megemlítője. Nyelvét laposnak tartja, a mi nem egészen illik rá, mert inkább parasztosnak mondhatnók, mely még a francia Önt is Ked-del adja vissza. Azt, hogy az eredetit *sok helyt és teljesen* félreértette volna, szintén nem találtuk. E fajta hibái oly jelentéktelenek, hogy sehol sem zavarják a megértést. A mi pedig az elmésségek ellapítását illeti, ezt nem fogadhatjuk el már azon oknál fogva sem, mert igazi, finom elmésség nem sok van Molière Scapinjában, főleg ha molièrei mértékkel mérjük az elmésséget. Itt-ott a hatás fokozása céljából nemzetesít a szövegen s pl. a banditának felöltöztetett Sylvestert úgy jelenteti meg, mint »Székely katonát, Hajdú formára öltöztvén« és egy más helyütt, hol Scapin az eredetiben a zsákba bujtatott Geronttal gascognei tájszólás szerint beszél, Kibédy utasítása szerint »mind székelyesen« kell beszélni s ekként a gascognei »paraszt székellyé« válik, aki »durva székelyesen« kell hogy ejtse a szót. A darabban előforduló egy szójáték a Geront nevét elfelejtett Zerbinett beszéde alkalmával, jobban sikerült pl. mint Puky Józsefnek, aki kísérletet sem tesz annak visszaadására, míg Kibédynél egész ügyesnek mondható (be-ront; or-ront; Geront).

Kibédy hűségesen ragaszkodik az eredeti szerkezethez, melyből csupán az I. felv. 6. jelenete végét hagyja ki, a mi a mese megértését különben sem zavarja meg. A jelenetek összevonása jelentéktelen az I. és III. felv.-ban, de feltűnő a II-dikban. Így az I. felv. 3—4—5. jelenetiből egyet csinál, a 3-dikat; a III. felv. 5—6. jeleneteiből szintén egyet, az 5-iket; ellenben a II. felv.-ban már nagyobb az eltérés (1. jel = 1. jel.; 2—3—4. jel. = 2. jel.; 5. jel. — 3. jel.; 6—7. jel. = 4. jel.; 8 jel. = 5. jel.; 9—10. jel. = 6. jel.; 11. jel. = 7. és 12 = 8. jel.). Hogy francziából fordított-e Kibédy

¹ Scapin Tsalárdságai. Vig-játék Három Fel-Vonásokba. Szerzette J. B. P. Molière. Fordította K. S. (Kibédy Sámuel) Kolozsvárott. Nyomt. a Ref. koll. Betüivel, 1793-dik Eszt. 8-r. 84 lap.

vagy valami német átdolgozás után, ezt ma még nem dönthetjük el, de ha francziából fordít bizonyára már dicsekvésből is megemlítené.

Érdekes jele az időnek, hogy az a különváltság, mely politikai tekintetben két össze nem tartozó részre osztotta Magyarországot és Erdélyt, az irodalom terén is mennyire érezte hatását. Már az a körülmény, hogy a kilenczvenes évek elejével több drámát kétszer is lefordítanak, egyszer a pesti, másszor a kolozsvári színtársulat számára, azt bizonyítja, hogy Erdély egy egészen külön irodalmi és színészeti életet él, melyet csupán a személyes érintkezés szüntet meg valamelyest miután a hirlapirodalom többszörösen figyelmeztet az írókat a fölösleges erőpazarlásra; még inkább bizonyítja pl. ez a három Molière-fordítás, melyről a magyarországi színpad éppen nem látszik tudomást venni, úgy hogy a Mérey által készített jegyzék 1796-ból mitsem tud rólok és Kelemen László gyűjteménye 1802-ből a sok lom mellett még név szerint sem ismeri őket. Csodálhatjuk-e, hogy az irodalmi műkedvelősködés oly nagy teret foglal el nálunk? Csupa kezdőket találunk ezen a fontos téren, a kiket a részvétlenség elkeserít, az irodalmi kritika hiánya nem fejleszthet. Nyomukban új műkedvelők támadnak és néhány kísérlet után újabb sora következik az elkedvetlenedett kezdőknek, kik aztán rányomják a kísérletezés bélyegét az egész magyar drámairodalomra, melynek akad ugyan sok munkása, de egyetlen egy sem, a ki egész erejét ennek művelésére száná. Mindenki a kezdetnél marad s örökös kísérletezések egymásutánja drámairodalmunk. Még szerencsésnek mondhatja az magát, a ki egy-két ízben kiadóra talál s kilátása van művének szélesebb körben való elterjedésére. De egész sereg azok száma, kiket a szerencsés véletlen kiadókhöz sem segít. Hónapok szorgalmas munkája az elkallódásnak kitéve, éjszakák lelkesedése hasztalanul elfecsérelve, csak egy dolog bizonyossága gyötörve a lelket, hogy hasztalanul fáradtak. Hová vezethetnek ily állapotok? Képzeltető-e a műfaj fejlődése ily viszonyok között, midőn az irodalom tudomást sem vesz a munkáról, a közönség olvasatlanul heverteti, a színpad legfeljebb egyszer-kétszer keríti elő a sutból? Talán alig van példa irodalmunkban arra a sorsra, mely Molière *Amphitryon*-fordításának részeül jutott. Hasztalan kerestük száz éven belül a legcsekélyebb adatot, mely legalább elkészítéséről adna hirt. Sehol semmi nyoma. Száz év feledése nyugszik azon a nyolczadrét kötetben, melyet a Nemzeti Múzeum könyvtára őrizett meg az utókor számára. Gondosan vetett betűi, szép formája, a takaros összeállítás, tanui a fordító gondjának, becsülendő szorgalmának, sokat remélő lelkesedésének. Megilledődéssel forgattuk a kötetkét, mely a 100 év előtti nemzedéknek volt szánva, s a melyről csak a száz év utáni vesz első tudomást! Mekkora lelkesedés kellett egy ily korban az irodalmi munkássághoz? Mennyire érthető, hogy drámánknak egy ily korban a kezdet legkezdetén kel-

lett megmaradni. Kinek, miért írjanak mikor a néhány évig tartó föllobbanó lelkesedést a régi közöny váltja föl reménytelen kilátásokkal a jövőre?

Az Amphitryon-fordítás létezéséről egy adat sem emlékezik meg irodalmunkban: se Mérey, se Kelemen nem tud róla. A későbbi följegyzésekben még hasztalanabban keresnők, pedig ez az első és évtizedekig az egyetlen Molière-fordítás, melynek legalább egy része az eredetinek megfelelően rímes versekben készült. Teljes címe a következő, mely egyúttal a fordítás formai része iránt is tájékoztat: »*Víg Játék Amphitryon Molière Francia Versezetiből, az Elő-Játékra nézve ugyan Versekben, a Komédiára nézve pedig átalyában folyó—beszédben fordított Sz. M. által 1794.*«¹

A fordító legnagyobb valószínűség szerint a magyar színészeti egyik úttörő bajnoka Szomor Máté, a kinek egy másik fordítása (Kiki a saját háza előtt seperjen) szintén csak Sz. M. jegy alatt fordul elő a cenzurái hivatalban.² Az Amphitryon-fordítás első és egyetlen megemlézésére a Magyar Hirmondó 1793. évi folyamában akadtunk, midőn egy május 9-éről kelt erdélyi levél így szól: »Azon közelebről jött Nemes Magyar Országú jelentésre, hogy a Teatromi Játék Darabok Fordítói, munkájok tárgyát előre kihirdessék, nehogy egy Darabon többen is dolgozzanak, a mint e már sokszor meg esett! szükségesnek itéltem megírni, hogy itten Kolozsváratt következő darabok vagynak rész szerént már fordítva, rész szerént munkában.« Mindjárt a 4-dik helyen »Amfiriót« találjuk »Molière szerént«. Miután Szomor Máté erdélyi származású volt, nem lehet kétséges, hogy ez a bejelentett fordítás azonos a N. Múzeumban őrzött kézirattal. Ugyanezen jegyzék még két Molière-fordításról is említést tesz. Az egyik Scapin csalárságai — a mi azonos lehet a Kibédy Sámuel által fordított és főntebb méltatott nyomtatvánnyal; a másik »A Kedvesség feltő Herczeg víg J. Molière szerént.« Ez utóbbi teljesen ismeretlen irodalmunkban és a színészet műsorán is tán csak akarták lefordítani, de valóságban sohasem készült el. Minden valószínűség szerint a »Don Garcie de Navarre, ou le Prince jaloux, comedie heroïque en cinq actes« első fordítása.

Szomor Máté hűségesen ragaszkodik az eredeti szöveg jelenezéséhez, egész szerkezetéhez. A jelenetek száma teljesen összevág s sehol sem cselekszik előzői példái szerint, kik a maguk tetzéseszerint, vagy tán egy előttük fekvő német fordítás nyomán, össze vonják a rövidebb jeleneteket egy hosszabbá. Mint a címe is mutatja, csupán az előjátékot fordítja versekben, a többit már prózában. Úgy látjuk, hogy nem annyira szorgalmán, mint inkább költői tehetsége fogyatékoságán mult, hogy az egészet nem for-

¹ Oct. 164. lap. Muzeumi kéziratár. Oct. hung. 26. sz.

² L. Nemz. játéksz. tört. II. kötet 311. lap. Megjelent a neve alatt Endrődy magyar játékszíneben. Első esztendő, III. k. 1793.

dítja kötött formában. Versei gyöngék, rímei fogyatékosak. Nem bír a költői lélek azon tulajdonával, hogy kevés szóval is sokat, ugyanannyit tudjon mondani, mint eredetije. Ez okból Előjátéka nehézkes, gyöngé dolgozat, melyből nem érzik ki az eredetinek finomsága, kedves dévajtsága és ügyes fordulatossága. Molière többszörösen változtatja a verslábak számát, ami által nem érzik meg a rímek csengése-bongása s a vers formája elveszti egyhangúságát. Szomor nem követi ezt a jó példát s azért örökösen ismétlődő 8 és 7 tagú sorai határozottan unalmassá teszik fordítását, melynek pontosságát megsem közelíti annak költői értéke. Szolgáljon az első 10 sor magyarázatul!

Mercure. Tout beau, charmante Nuit, daignez vous arrêter.
Il est certain secours, que de vous on désire;
Et j'ai deux mots à vous dire
De la part de Jupiter.

Mercurius. Lassan, lassan, gyönyörű Éjj,
Méltóztass meg állani.
Itt most valamiben segély
Meg kell engem hallani.
Vagy két szóm van, ha kedvelled
Jupiter részéről veled.

La Nuit, Ah! oh! s'est vous seigneur Mercure!
Qui vous eut deviné là dans cette posture?

Mecure. Ma foi, me trouvant las pour ne pouvoir fournir
Aux différents emplois où Jupiter m'engage,
Je me suis doucement assis sur ce nuage
Pour vous attendre venir.

Éjj. Oh, oh! Mercurius Urat
Ki vélné ily időben,
Oly rendszeren heverészni
Egy setétes felhőben?

Mercurius. Biz' én magam' azért adtam
Erre; mert már eltikkadtam
Jupiter szolgáltyában;
Bajos is ingben gatyában
Annyit futkosni széjjel
S jobb megpihenni éjjel.
Igy várlak már téged régen
Henyélvén e setét Égen.

Láthatjuk e mutatványból, hogy az Előjáték-fordításánál sok szabadságot enged meg magának. A verssorokat elnyújtja, a gondolatot kibővíti, ellapítja. Nem költő, hogy átérezze és visszaadhassa

az eredetinek igaz szépségeit. Az elnyújtásról fogalmat alkothattunk abból, ha figyelembe vesszük, hogy az eredetinek 155 sora Szomornál 100-nál többet bővül meg.

A mi a prózáját illeti, ez jobb és nagyon fölötte áll gyöngye verseinek. Szomor Máté már első átdolgozásában (Kiki a saját háza előtt seperjen) megmutatta, mily helyes érke van a meg-nemzetesítéshez, mily ügyesen tette nemzetivé személyeiben, magyarossá stylusában az idegen darabot! Ez a darab az Endrődy gyűjteménye legjobbjai közül való és igazán sajnálni lehet, hogy az a közöny, melylyel Amphitryonja találkozott, kedvének végleg szárnyát szegte s mint annyi valódi hivatással bíró munkása a magyar színpad műsorának, végleg visszavonult e háládatlan pályától. Ő azon kevesek egyike, kik az eredeti forrásokig mennek vissza. Mint iskolát végzett ember ismerhette a korában nagyon divatos Plautus Amphitruóját is, és hogy nem ezt, de az ennek nyomán költői lélekkel átdolgozott molièrei Amphitryont¹ fordítja, jele műveltségének, izlésének, mely idők folyamán és a gyakorlat iskolájában bizonyára nyert volna tartalmasságában, mélységében. Sajnos, hogy a XVIII-dik század közönsége nem gyámolította jobban azon íróinkat, kik a francia vígjáték meghonosításával gátat vethettek volna annak az áradatnak, mely a német vígjáték cultusa révén elárasztással fenyegette drámairodalmunkat és színesztünk műsorát.

A fordítás prózai része megítélhetésének szempontjából alább közöljük az »Első Játék« »Első Bejövetelét.«² Látni való e

¹ Lásd Emile de la Bedolliere előszavát a Pantheon populaire illustré kiadásában.

² *Sosí.* Ki vagyon ott? Hejj! Félelem nőttön nő. Uram mindnyájunk baráti! Oh mely hozzá foghatatlan bátorság ilyen későn utazni! Be rútul rá szede az Uram, a' ki maga a ditsőség polczán ül! Mit? hátha valami felebaráti szeretet volna benne; kellett volna engem ily setét éjszaka küldeni? hát, hogy haza jövetelét, és győzedelmi történeteit hírré tégyem, nem várható vala meg a viradtát? Sosí, milyen szolgaság alá vannak a te napjaid vetetve! Sokkal terhesebb a' mi sorsunk a' nagy Uraknál mint a kitsinyeknél. Azt akarják, hogy a természetben minden tartozzon magát érettek feláldozni. Éjjel, nappal, fagyban, szélben, melegben, hidegben, egy szavokra repülni kell. Husz esztendei hűséges szolgálatunk sem talál előttök semmi tekintetet; ha legkissebbet is fejekben vesznek, haragra indulnak ellenünk. Még is mi, ostoba észszel, vadászuk azt a híjjában való besüilletet; hogy mellettek szolgálhassunk; és megakarunk elégedni azzal a hámis gondolattal, a melyben felállunk mások is mindenek vagyunk; hogy mi boldogok vagyunk. Az okosság híjjában hív minket nyugodalomra; híjjában eggyez abban néha meg a mi bosszúságunk is. Az ő tekinteteknek szeretlen nagy hatalmok van, a mi hűségünkön; és egy hízelkedő pillantásoknak legkisebb kedvezése, mindjárt meg veszi a szívünket. De egy szóval látom a Házunkat a homályban, és félelmem is távozik. Követtségemhez képest, valamely kigondolt beszédre volna szükségem. Azon nagy Hadakozásnak, melyel Ellenségeinket le ültettük, egy Katonai lerajzolását kellene Alkméne eleibe terjesztem. De hogy az Ördögbe tselekedjem azt, mikor ott sem voltam? Üsse a part! beszéljünk dsidáról, konzolásról, mintha szemmel láttuk volna. Mely sokan beszélnek a Hadakozásokról, a' kik pedig azoktól távol voltak! De hogy jobban játszham hivatásomat, majd azt magamban elől kezdem egy kevéssé. Ehol a

mutatványból, hogy Szomor ha nem művésze is a prózának, kontárnak sem mondható. Becsületes munka, mely kora irodalmi színvonalát eléri. Kezdő ember műve, a ki egész komolysággal tekinti feladatait. Nem találja meg mindig a legjellemzőbb kifejezést, de hogy hűségre törekszik, már ez is figyelmet érdemel a gyors termelés ezen korában. Arra mindenesetre érdemes, hogy emlékét az irodalomtörténetírás megőrizze.

Szomor Máté fordítása az utolsó adalék a XVIII-dik századi

szoba, a hova követ módjára bévezetnek, ez a Lámpás Alkméne, a ki fele kell fordúlnom — (Sozi le teszi a földre a Lámpást) Nagyságos Asszonyom, Amfitrion ő Nagysága, az én Uram és az Asszony Férje . . . Jó! szépen van kezdve . . . teljes lévén a szíve a Nagyságodban való gyönyörűséggel; minden szolgálai közül engem választott; hogy Nagyságodnak jelentést tegyek, hadakozásinak jó kimenetelekről, és azon kívánságáról, hogy Nagyságoddal szemben lehessen — Oh! valójában szegény Sozi, a szívem örül, hogy ismét láthatlak — Nagyságos Asszonyom, azt igen nagy betsületnek veszem, és az én szerentsém mások előtt szemet szűrhatna . . . A felelet derekas. — Hogy 's mint van Amfitrion — Nagyságos asszonyom, mint egy bátor szívű ember, minden alkalmatosságokban, a hová a ditsőség hívja . . . Emberül van! gyönyörű kigondolás! — Mikor jön haza, hogy kedves haza jövetelével az én lelkemnek eleget tegyen? Bizonyára Nagyságos Asszonyom, minél hamarább jöhet; de későbbben, mint sem szíve ohajtaná, oh! — De mint folyt állapotja a hadakozás alatt? mit mond, mit tsinál? nyugtasd meg egy kevéssé lelkemet. — Asszonyom, az én Uram ő Nagysága többet tselekszik, mint beszéll, és reszketteti ellenségeit . . . hol Pokolban szedem elő ezeket a nemes gondolatokat? — Mit tsinálnak a pártosok, mond meg, mint szolgál szerentséjek? — Ők a mi erőnknek ellent nem állhattak, diribról-darabra koncizoltuk őket. Pterélaszt, a Vezérjeket, a más világra küldöttük, Télet városát, rá rohanással vettük meg, és már a Kikötő helyben is ki hatott vitézségünk híre. — Oh milyen szerentse! Oh Istenek! Ki hitte volna ezt valaha? Beszél el nekem Sozi annak folyamattját. — Örömet tselekszem Nagyságos Asszonyom és minden fel fuvalkodás nélkül, igen böltsen elő adhatom ezen győzelemnek környül állásait. Gondolja hát a Nagyságos Asszony, hogy Téleté Városa erről az oldalról van; (Sozi a helyeket a Tenyeren mutogatja.) Ez valóban oly nagy Város, mint szinte Tébás. A Folyó víz erre van. Itt a miénk kampiroztak; eme helyet pedig az ellenség foglalta el. Innen egy Magasságon volt az ő Gyalogságok, és alábbatska balfelől a Lovasság. Minekutánna az Istenekhez eresztettük Könyörgéseinket, mindenek el rendeltetvén, jel adatik az ütközetre; az ellenség azt gondolván, hogy minket tönkre tesz, három tsoport Lovasságot botsátott ránk; de mi az ő heveket hamar meg oltottuk; és mindjárt meglátja Nagyságod, hogy 's miként? Ehol a mi első ütközetre rendelt Táborunk, az Ütközetnek neki bátorítva! amott vagnak Kreon Királyunk Nyilassai, és itt van a Tábor dereka, a mely elsőben . . . (zördülés hallatik) mindjárt tsak; a Tábor dereka meg ijedt; úgy tettik valami zördülést hallok. — (A kézirat 21—27. lapján)

NB. Az adatok lehető teljessége érdekében megemlítjük, hogy *Benkő Kálmán* Magyar Színvilága 1873. Pest. a 116-dik l.; *Tartuffe* létezéséről is megemlékezik és fordítójának *Ernyi Mihályt* nevezi meg 1795-ből. *Könyves Máté* Játékszíni Koszorúja 1834-iki kiadása 174. és 1836-diki kiadása 179-ik lapján, következetesen említi egy *Tértüff* című darabot a fordító neve elhallgatásával. Előadatásának semmi nyoma és miután Benkő adatait szigorú megrostálás után lehet csak hiteleseknek elfogadni — egyéb bizonyító adatok híjában, legalább az időpontra nézve kétségbe vonom azt. De miután a nálánál megbízhatóbb Könyves szintén megemlékezik egy *Tartuffe*-fordítás létezéséről, magát a tényt elfogathadjuk, a nélkül, hogy a fordító nevének, a fordítás idejének kérdését tisztázottnak tarthatnók.

magyar Molière-cultus történetéhez. Ide volna sorolható Kazinczy az ő Molière-fordításaival is, de ezekkel egy külön fejezetben foglalkozunk, miután végleges elkészülésök alapján inkább a XIX-dik évszáz keretébe tartoznak. Minden körülmény között figyelemre méltó jelenség, hogy irodalmunk Molière-cultusa sokkal belteresebb a Shakespere-cultusnál. Emerről biztosan tudjuk, hogy német közvetítéssel jut el hozzánk, míg a Molière-fordítások legtöbbször, a XVIII-dik évszáz folyamán, az eredeti után készül. Nem tévedünk, ha ennek okát abban a régibb keletű viszonyban keressük, melyet még a Bessenyei köre kötött a XVIII-dik évszáz hetedik tizedében. Az angol irodalom oly messze esett a 90-es évek iróvilágától, hogy nem csoda, ha azt német hígitásban kezdte megismerni. A franciások iskolája sok hívet szerzett a saját eszményének még a műkedvelő írók soraiban is. Kár, hogy a Molière-cultus nagyon hamar megszűnt, még pedig oly feltűnő módon, hogy a XIX-dik évszáz első negyven éve nem tud annyi Molière-fordítást fölmutatni, mint a múlt évszáz utolsó néhány éve. A forradalom politikai eszméitől való félelem oda vetette árnyékát a francia szépirodalom ártatlan termékeire is — hiszen ez volt a reactio ama kora, midőn gondjuk volt a vezérlő férfiaknak arra, hogy »egy fény sugar se hatoljon be hazánkba észrevétlenül.« De meg ki számára fordítsák Molièret? Ez az elhanyaglás úgyszólván csak egyik tünete színészeti és irodalmi életünk nyomorúságának, mely keletkezésében megölt minden nemesebb igyekezetet.

BAYER JÓZSEF.

